

2019

30 ღაქაშბარი

#2

ARCHEOLOGIA
არქეოლოგია

არქეოლოგია

ევროპის უნივერსიტეტის
აკადემიკოს ა. აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის
ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევითი ჟურნალი

ერეკლე მეორეს სახელის დაწერილობა სამეფო ბეჭდებზე

გოგა გაბაშვილი

არქიტექტორი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მეცნიერ თანამშრომელი

აბსტრაქტი

სტატია ეძღვნება, სამეფო ბეჭდებსა და ნუმისმატიკუხ მასადაში, ეხეკლე მეოხეს სახელის დაწეხილობის ვახიანგების შესწავდას. კვლევა ეფუძნება საქახოვედოს ახქივში დაცუდ 10 000-ზე მეტ დოკუმენტს და მათზე ახსებუდ საბუქდავებს. გაანადრებუდია ჰვა იდენტიფიცირებული ბეჭედი, ჰომდებიც ქხოროდოგოიუჰად 1729-1797 წდებს მოიცავს. აღნიშნუდი ბეჭდები განსხვავდებიან ჰოგოხც ფოხმით (ჰვაკუთხოვანი, სწოჰკუთხოვანი, ოვადუხი), ისე ზომებითა და გამოსახუდებით. პიხვედი ბეჭედი ეკუთვნის 9-10 წდის ბაგონიშვიდ ეხეკდეს (1729 წ.), ჰორო დანახქენი – სხვადასხვა საბუთებზე გვხვდება მისი მეფობის მთედ მანდიდზე.

ბაზი უნდა გაესვას იმ გაჰემოებას, ჰომ მეფის სახელი ოხ ბეჭედზე დაწეხილია ასომთავჰუდად „*ⴗⴚⴐⴑⴓⴔ*“, სამ ბეჭედზე – მხედუდი ხედხოვით „*ⴗⴚⴐⴑⴓⴔ*“, ჰორო ეხთ ბეჭედზე – ასომთავჰუდად „*ⴗⴚⴐⴑⴓⴔ*“. განსაკუთხებით აღსანიშნავია ხუთენოვანი ბეჭედი (N7), ჰომდის ცენტგშიც ასომთავჰუდად დაწეხილია „*ⴗⴚⴐⴑⴓⴔ*“, ჰორო გაჰშემო – ოთხ ენაზე (დათინუხი, ბეჰდნუდი, სომხუხი, სპაჰსუდი) გადმოცემუდია იგივე სახელი. საინგეჰესოა ისიც, ჰომ სპიდენდის ყვედა მონეგაზე, მეფის სახელი აღნიშნუდია ჰოგოხც „*ⴗⴚⴐⴑⴓⴔ*“. საისტო-ჰიო დოკუმენტებსა (მაგ. გეოჰგიევსკის გჰაქტაგი) და ახდო ნათესავების მოგონებებშიც (ადელსანდჰე ოხბერიანი) მეფე ხშიჰად ხსენებუდია „*ⴗⴚⴐⴑⴓⴔ*“ სახელით.

სტატიაში განხილუდია სამეცნიერო დიგეჰაგუჰაში ახსებუდი მონაცემებიც. ჰოგოხც ცნობილია, მკვდევახები: მ. ბაჰათაევი, ე. პახომოვი, დ. კაპანადე და ნ. თაჰხნიშვიდი მონეგებსა და ბეჭდებზე კითხუდობენ „*ⴗⴚⴐⴑⴓⴔ*“, მაგჰამ წეჰენ „*ⴗⴚⴐⴑⴓⴔ*“. ამ სგეჰეოტიპიდან გამონაკდისია მხოლოდ ანა ბაქჰადე, ჰომედმაც სწოჰად წაიკითხა და დაწეჰა სახელი „*ⴗⴚⴐⴑⴓⴔ*“.

ჩაგაჰებუდი კვდევები ცხადყოფს, ჰომ ეხეკლე მეოხის ოფიციალუხ სახედად, განსაკუთხებით საბუთებსა და მონეგებზე, უნდა მივიჩნიოთ „*ⴗⴚⴐⴑⴓⴔ*“. აღნიშნუდი საკითხი ნამდვიდად მოითხოვს ახსებუდი ინფოჰმაციების გათვადისწინებას და გადამოწმებას.

საკვანძო სიტყვები: ერეკლე II, სფრაგისტიკა, სამეფო ბეჭდები, ნუმიზმატიკა, სახელის დანერღობა.

2013 წელს ჟურნალ ONS¹-ში გამოქვეყნდა ჩემი სტატია ერეკლე მეორეს სახელის დანერღობის შესახებ. შემდგომ, 2018 წ. იგივე სტატია, ოღონდ უკვე ქართულად და შედარებით უფრო ვრცელი ვერსია დაიბეჭდა აკადემიკოს ანდრია აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევით ჟურნალში².

2016–2017 წწ. რიგი დამთხვევების შემდეგ, დავინტერესდი ქართული სფრაგისტიკით და აღმოვაჩინე, რომ ქართველ მეცნიერებს საკმაოდ კარგად აქვთ შესწავლილი, როგორც სამეფო, ასევე აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ფეოდალთა საბეჭდეები.

მრავალ სამეფო საბეჭდეთაგან ქართველ მეცნიერებს იდენტიფიცირებული და შესწავლილი აქვთ მეფე ერეკლე მეორეს რვა ბეჭედი, თუმცა მათი რაოდენობა შეიძლება მეტი იყოს, რამდენადაც ჯერ კიდევ არ არის სრულად აღწერილი საარქივო დოკუმენტები არაბული და სპარსული ბეჭდებით. ანა ბაქრაძეს თავის ნაშრომებში³ აღწერილი აქვს 1730 ბეჭედი. ნ. თარხნიშვილი თავის ნაშრომში⁴ „მეფე ერეკლე მეორეს ბეჭდები“ იტყობინება: „საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში, სხვა მნიშვნელოვან მასალებთან ერთად, დაცულია ქართული დოკუმენტების დედნების კოლექცია, რომელთა რაოდენობა დღეისათვის 10 000 – ზე მეტია“.

საქართველოს ეროვნული არქივის დახმარებით, მომეცა შესაძლებლობა დამეფიქსირებინა ერეკლე მეფის ბეჭდების დიდი ნაწილი, რომელთა აღწერას ქვემოთ შემოგთავაზებთ:

1. რვაკუთხოვანი ბეჭედი, ზომა: 10x11მმ. ცენტრში ასომთავრული ლეგენდა „ႠႫႮႦႨ ႠႫႮႦႨ ႠႫႮႦႨ“ „ბატონიშვილი ერეკლე“, ერეკლე ამ დროისათვის 9-10 წლის გახლავთ, ქრონოლოგიურად ეს მისი პირველი ბეჭედი. ჩანს 1729წ. და 1739წ. წყალობის სიგელებზე, საბუთი № 556 (იხ. სურათი N1).

სურათი N1

- 1 G. Gabashvili. „RENDERING THE NAME OF HERAKLIUS II (NUMISMATIC EVIDENCE), Journal of the Oriental Numismatic Society N214. Winter 2013.
- 2 აკადემიკოს ანდრია აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის ინსტიტუტის სამეცნიერო-კვლევითი ჟურნალი „არქეოლოგია“ N1. გ. გაბაშვილი. ერეკლე მეორეს სახელის დანერღობის შესახებ. თბილისი 2018, გვ. 168).
- 3 „მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის“, წიგნი I. თბილისი 1978; წიგნი II. თბილისი 1988.
- 4 საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული საარქივო სამმართველო. სამეცნიერო-საინფორმაციო ბიულეტენი N13 – 14ს. გვ 17.

ქარაგმა ამ ბეჭედზე იკითხება შემდეგნაირად:

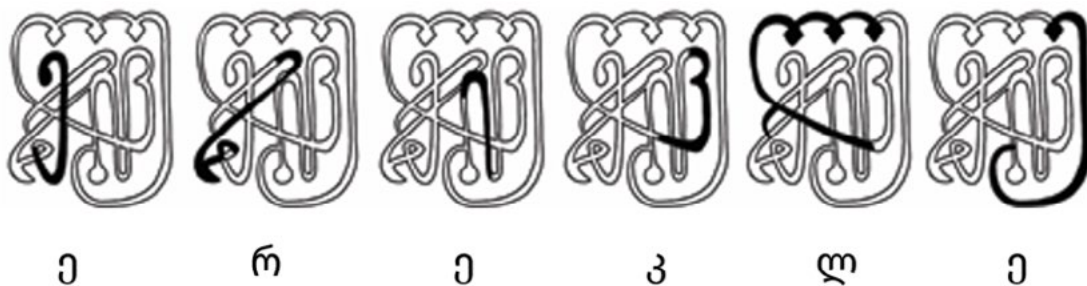

2. სწორკუთხოვანი ბეჭედი, ზომა 11 – 12 მმ. ცენტრში მხედრული ხელრთვა „ერეკ-ლე“ (იხ. სურათი N2). ეს ბეჭედი გვხვდება 1738 – 1796 წლების ეკონომიკური ტიპის საბუთებზე.

სურათი N2

ხელრთვა ამ ბეჭედზე იკითხება შემდეგნაირად:

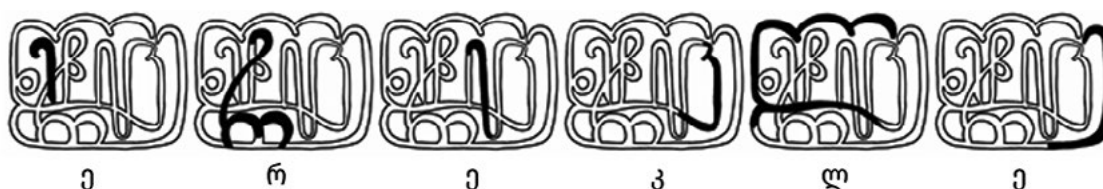

3. სწორკუთხოვანი ბეჭედი, ზომა 17 – 15 მმ. გარშემოწერილია მხედრული წარწერით: „სული შენი მომბერე კლებულს იესო“ ბოლო ორ სიტყვას შორის (კლებულს – იესო) მოთავსებულია ასომთავრული ქარაგმა „ჟ“, სავარაუდოდ, თარიღი ქორონიკონით. ცენტრში მხედრული ხელრთვა „ერეკლე“ (იხ. სურათი N3). ეს ბეჭედი უზის 1749, 1743 და 1781 წლების სხვადასხვა სახის საბუთებზე. საბუთები: 187, 507, 511, 2428.

სუხათი N3

ბეჭდის ცენტრში ხელრთვა იკითხება შემდეგნაირად:

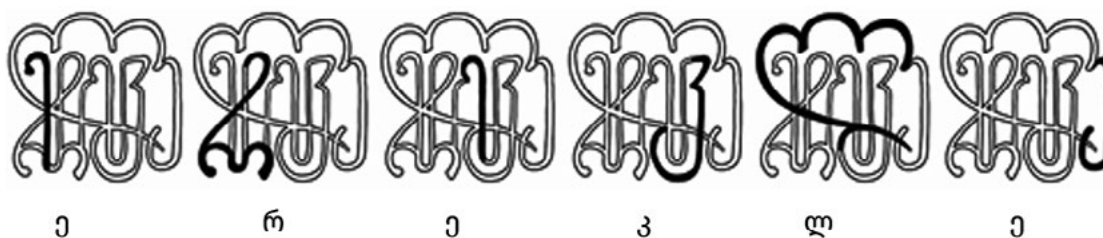

4. რვაკუთხოვანი ბეჭედი, ზომა: 23 – 22 მმ, გარშემოწერილი მხედრული წარწერით: ქნარს მიცემს, დავით მიწმობს ძედ კახეთის მეფედ ცხებულს“**ცენტრში მხედრული ხელრთვა „ერეკლე“** (იხ. სურათი N4). ეს ბეჭედი ჩანს 1744 წლიდან 1797 წლის ჩათვლით და უზის სხვადასხვა ტიპის და დანიშნულების საბუთებს (დოკუმენტები 583, 5532, 512 და სხვა მრავალი).

სუხათი

ბეჭდის ცენტრში ხელრთვა იკითხება შემდეგნაირად:

5. რვაკუთხოვანი ბეჭედი, ზომა: 20 – 18 მმ. გარშემოწერილი მხედრული წარწერით: „მე ფეხთ განბანილთა მიერ ეკლესია ვადიდე“ ცენტრში ასომთავრული ქარაგმა „ქჲს“ „ერეკლე“ (იხ. სურათი N5). ეს ბეჭედი გვხვდება 1750 წლიდან 1797 წლის ჩათვლით და დაკრულია სხვადასხვა დანიშნულების საბუთებზე (დოკუმენტები 169, 587, 125 და სხვა მრავალი).

სურათი N5

ქარაგმა ამ ბეჭდის ცენტრში იკითხება შემდეგნაირად:

6. ოვალური ბეჭედი, ზომა 34 – 27 მმ. გარშემოწერილი მხედრული წარწერით: „ძე ცხებულისა უფლისა მეფის თეიმურაზისა [მეფ]ე ერეკლე“. ცენტრში გამოსახულია სამეფო გერბი, ჩანს გვირგვინი, ორი ლომი, ისრები და მშვილდი. (იხ. სურათი N6) ბეჭედი გამოყენებულია სულ ორჯერ, 1746 წ. (დოკუმენტი 162 და 1317).

სურათი N6

7. რვაკუთხოვანი ბეჭედი, ხუთენოვანი ლეგენდით. ზომა 15 x 17 მმ. გარშემო ოთხ ენაზე მეფის სახელი „ირაკლი“.

ლათინური ზედწერილი: „HEPCLUS“ „ირაკლი“.

ბერძნული ზედწერილი: „HRKS“ „ირაკლი“.

სომხური ზედწერილი: „ՀԵՐԱԿԼ“ ჰირაკლი.

სომხური ზედწერილი: „ՀԵՐԱԿԷ“ სომხური ქარაგმა იკითხება შემდეგნაირად: (იხ. სურათი 7ა) „ჰერაკლი“ იგივე ირაკლი.

ՀԵՐԱԿԷ ՀԵՐԱԿԷ ՀԵՐԱԿԷ ՀԵՐԱԿԷ ՀԵՐԱԿԷ ՀԵՐԱԿԷ ՀԵՐԱԿԷ
 ք ე რ ა კ ლ ი

სურათი 7ა

სპარსული ზედწერილი: „მონა მისი ირაკლი“ „მონა უფლისა ირაკლი“. ტექსტი იკითხება შემდეგნაირად: (სურათი 7ბ).

მონა მონა მონა მონა მონა მონა
 ი რ ა კ ლ ი

სურათი 7ბ

ცენტრში ასომთავრული ქარაგმა: „ԻՐԱԿԷ“ „ირაკლი“ (სურათი №7). ეს ბეჭედი, სხვა ბეჭდებთან ერთად, უზის 1781 წ. ერეკლე მეფის მიერ თვალა ბატონიშვილისადმი მიწერილ წერილს. (კოლ. 1448, დოკუმენტი 189). ბეჭდის ცენტრალური ასომთავრული ქარაგმა თამამად და ეჭვგარეშე იკითხება როგორც „ԻՐԱԿԷ“ „ირაკლი“ (იხ. სურათი 7გ)

სურათი №7

ირაკლი ირაკლი ირაკლი ირაკლი ირაკლი ირაკლი
 ი რ ა კ ლ ი

სურათი 7გ

8. სწორკუთხოვანი ბეჭედი. ზომა 13 – 11მმ. ცენტრში სპარსული ზედწერილი „مونا ميسی ایراکلی“ „მონა მისი ირაკლი“ „მონა უფლისა ირაკლი“. ბეჭედი, სხვა ბეჭ-

დებთან ერთად, უზის 1781 წ. ერეკლე მეფის მიერ თეკლა ბატონიშვილისადმი მიწერილ წერილს (კოლ. 1448, დოკუმენტი 189) (იხ. სურათი N8).

ამ შემთხვევაშიც, მეფის სახელი, უდავოდ, იკითხება როგორც ირაკლი (იხ. სურათი 8ა).

სურათი 8ა

სურათი N8

ჩვენი ბატონი ერეკლე
ერთი პატარა კახია
ჯაჭვის პერანგი ჩააცვეს
გაკრა ხელი და გახია.
(ხალხური)

პატარა კახი, ეს კიდევ ერთი სახელია მეფე ერეკლესი, რომელიც ხშირად ჩანს ხალხურ ლექსებში და თქმულებებში. მეფე ამ სახელით (ზედმეტსახელით) არცერთ პირად წერილში, სახელმწიფო საბუთში ან რამე სახის სიგელში არ არის მოხსენიებული.

ირაკლის სახელით მეფე საკმაოდ სერიოზულ დოკუმენტებზე გვხვდება, მაგალითად, გეორგიევსკის ტრაქტატი („აზრითა ამით სიმდაბლედ შთამოსრულმან თხოვასა ზედა უგანათლებულესისა მეფისა ქართლისა და კახეთისა ირაკლი თეიმურაზოვიჩისა...“).

ერეკლე მეორეს ყველა სპილენძის მონეტაზე, ასომთავრული ქარაგმა მისი სახელისა იკითხება როგორც „**ირაკლი**“ (იხ. სურათი N9).

სუხათი N9

ქარაგმა მონეტებზე იკითხება შემდეგნაირად:

ქ ა რ ა კ ლ ი

ერეკლე მეორეს, ასევე, ხშირად იხსენიებენ ირაკლის სახელით ახლო ნათესავები. თეკლა ბატონიშვილის ვაჟი, ალექსანდრე ორბელიანი, თავის მოგონებებში წერს: „16 წლამდინ დედაჩემსა კაცურად სცმია ტანისამოსი და მამას – მეფეს ირაკლის ის თან დაჰყავდა“.

ზემოთ აღწერილ რვა ბეჭედზე, სახელი ერეკლე დაქარაგმებულია ასომთავრული ანბანით ორ მათგანზე: სურათი N1 და N5, ხოლო სამ ბეჭედზე – მხედრული ხელრთვით: სურათი N2, N3 და N4. მეფის სახელი „ირაკლი“ ასომთავრული ქარაგმით დატანილია N7 ბეჭედზე. მის გარშემო, ოთხ ენაზე – ბერძნულ, ლათინურ, სომხურ და სპარსულ ენაზე, გადმოცემულია მეფის სახელი „ირაკლი“. ასევე ბეჭედზე N8 სპარსულადაა გადმოცემული მეფის სახელი „ირაკლი“ (იხ. ტაბულა N10).

დამწერ-ლობა	ასომთავრული ქარაგმა	მხედრული ხელრთვა	ასომთავრული ქარაგმა	ლათინური	ბერძნული	სომხური	სპარსული
მეფის სახელი	ერეკლე	ერეკლე	ირაკლი	ირაკლი	ირაკლი	ირაკლი	ირაკლი
რაოდენობა	2	3	1	1	1	1	2
ბეჭედი N	N1. N5.	N2. N3. N4. N6	N7	N7	N7	N7	N7. N8.

ტაბულა №10

საკმაოდ ძნელია დაბეჭითებით იმის თქმა, მეფის ზემოთ ჩამოთვლილი სახელებიდან რომელი მათგანი უფრო ხშირადაა ნახსენები საბუთებში, ბეჭედებზე ან პირად მიმოწერებში, რადგან მეფის სახელის გარშემო ჩამოყალიბებული სტერეოტიპის გამო, მეცნიერები, მკვლევრები და მკითხველებიც კითხულობენ სახელს „ირაკლი“ და წერენ ერეკლეს. ამის მაგალითია მ. პ. ბარათაევის მიერ გამოცემული პირველი კვლევა ქართული ნუმისმატიკისა „Нумизматические факты Грузинского царства“⁵. ასევე შეუსაბა-

5 „Нумизматические факты Грузинского царства“. Разряд IV. Санкт-Петербург 1844. ст.11-12.

მოხდა სახელის წაკითხვასა და მის დაწერას შორის ე.ა. პახომოვის ნაშრომში „**Монеты Грузии**“⁶ და დ. კაპანაძის ნაშრომში „**ქართული ნუმიზმატიკა**“⁷. ასეთივე პრობლემას ვაწყდებით ნ. თარხნიშვილის ზემოთხსენებულ სტატიაში, „მეფე ერეკლე მეორეს ბეჭდები“⁸. მხოლოდ ანა ბაქრაძემ წაიკითხა სწორად ბეჭდის ცენტრალური ასომთავრული ქარაგმა და სწორადვე დაწერა სახელი „ირაკლი“⁹. ყველაფერი ამის გამო, დგება აუცილებლობა წაკითხული ინფორმაციის გადამოწმებისა და დროის ხარჯვისა.

იმედი მაქვს, რომ კიდევ გამოჩნდება მეფე ერეკლე მეორეს სპარსულენოვანი ან რომელიმე უცხო ენოვანი ბეჭედი, რადგან მეცნიერებს კიდევ ბევრი აქვთ სამუშაო სფრაგისტიკის მიმართულებით.

მაღლობას ვუხეი ბატონ გიოხგი კადანდიას
კოლეგიალური მხახდაჭეხისათვის

ბიბლიოგრაფია:

1. ბარნაველი ს. საქართველოს საბეჭდავები და სხვაგლიპტიკური მასალები. თბილისი 1965.
2. ბაქრაძე ა. მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის. თბილისი 1978.
3. ბაქრაძე ა. მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის. თბილისი 1988.
4. ბროსე მარი. Monographie Georgienne de Moscou. Bulletin scientifique publie par l'Academie imperial des Sciences de S. Pt. t. IV, 1838, გვ.294 – 302.
5. თარხნიშვილი ნ. მასალები ქართული სფრაგისტიკისათვის. საარქივო სამმართველოს სამეცნიერო-საინფორმაციო ბიულეტენი N13-14. 1967.
6. Robino de Borgomale H.L. La sigillographie iranienne modern. Journalasiatiquet. CCXXXIX, année 1951.
7. Каменцев Е.И., Устинов Н.В. «Русская сфрагистика». Москва 1963.
8. Лихачев Н.П. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. Труды Музея палеографии, вып. I. Ленинград 1928.

6 Е.А. Пахомов, Монеты Грузии. Тбилиси 1970. გვ. 261.

7 დ. კაპანაძე, „ქართული ნუმიზმატიკა“. თბილისი 1969. გვ. 151– 152.

8 ნ. თარხნიშვილი (საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული საარქივო სამმართველო. სამეცნიერო-საინფორმაციო ბიულეტენი N13 – 14). გვ. 12.

9 ა. ბაქრაძე, „მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის“, წიგნი I. თბილისი 1978. გვ. 39. კატ. N55.